

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

2005

6(2)

Atatürk Üniversitesi Basımevi – ERZURUM

EDEBİYATIMIZDA AHI TİPİ VE ESRAR DEDE FÜTÜVVETNAMESİ'NDE AHI TİPİNİN ÖZELLİKLERİ

Metin AKKUŞ*

Özet: Klasik Türk Edebiyatında Ahi olumlu tiplerden biridir. Feta, civanmerd, ayâr veya ayyaran, kelimeleri farklı dönemlerde aynı anlamda kullanılmıştır. Tip için örnek insanlar İslam peygamberi, Ebubekir ve Ali'dir. Esrar Dede Divan'ında yer alan Fütüvvet-nâme-i Esrâr mesnevisinde Ahi tipine, tipin davranış özelliklerine ve Hz. Ali Fütüvveti'ne yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Esrar Dede, Ahilik, Fütüvvetnâme

Edebi metinlerde müellifin oluşturduğu kurmaca dünya, görüntülerini gerçek dünyadan alır. Bu yeni sanal alemde yeniden görevlendirmeler yapılır. Burada insan, gerçek yaşamda var olmuş insanın idealize edilmiş kopyasıdır. Müellif, toplumun zaman içinde olumlu ve olumsuz prototipler olarak kabullenilmiş şöhret sahiplerini kopyalar, onlara kendi yaşam anlayışını veya içinde yaşadığı toplumun kabullerini giydirerek yeni bir varlık oluşturur. Edebiyat biliminin terminolojisinde bu prototip insanlar *kişilik/şahsiyet, tip* veya *karakter* adını alır.

Şahsiyet, gerçek yaşamıyla var olmuş ve tarihi süreç içinde herhangi bir coğrafyada hayat sürmüş insandır. Edebi metinler, ihtiyaç durumunda müellifin mesajını topluma ulaştırmada bu türde insan görünüşüne her zaman yer vermiştir. Tarih, sanat, bilim ve bunun gibi birçok alanın ün sahibi şahsiyetleri edebi metinlerde halen dolaşım halindedir. İnsanın ikinci ve üçüncü görünümü olan tip ve karakterler ise, müellifin okuyucusuna vermek istediği mesaja göre, zihninde şekillendirdiği insanlardır. Bunlar gerçek yaşamda var olmamış, ancak yaşamış şahsiyetlerin dikkat çekici özelliklerini kendilerinde toplamışlardır. Tip, karakterlere göre daha yüzeysel ve dondurulmuş bir insan görünüşüdür. Eserde ilk görüldüğü silüetiyle sonuna kadar aynı kalır. Bunun aksine karakter daha devingen bir insandır. Edebi eser boyunca silik bir silüet olmaktan çıkıp adeta yaşayan bir organizmaya dönüşür. Hatta varlığını sürdürebilmek için zaman zaman müellifinin kontrolünden çıkma direnci gösterir.

Edebi metinlerdeki insanın, genel olarak özetlenmiş bu üç görüntüsünden ikisi: *şahsiyet* ve *tip*, klâsik Türk edebiyatının şahıs kadrosunu oluşturmuştur. Tip ve şahsiyetlere nazaran *karakter* görüntüsü klâsik edebiyat metinlerinde, Mecnun tipinin dışında, rastlanmaz, ya da, en azından, divan şiirinde rastlanmaz. Klâsik Türk edebiyatının sanal dünyasında abartısız yüzlerce şahıs ve yine onlarca tip, bu sanal dünyayı oluşturan müelliflerin hem içinde

---

* Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı ABD.

yaşadıkları toplum kabullerinin hem de aynı çerçeve içinde yaşayan müellifin yeni düzenlemelerinin temsilcisi konumundadırlar. Bu silik görünüşlü insan kopyalarının her biri bir inanç, bir adet, yahut bir idealin canlandırılan görünüşleridir. Metnimize konu oluşturan *ahi* tipi de, içinden kopyalandığı toplumun bir kesimini; doğu-İslam dünyasında *fütüvvet* veya Anadolu'daki yaygın şekliyle *ahilik* teşkilatının insan tipini temsil eder. Ahi tipi ahilikte bir dereceyi ifade etmesine rağmen hareketin dinamik ögesini oluşturmakla teşkilata ad olmuştur. Fütüvvetnamelerde ahi tipi, grup adı olarak *fütüvvet ehli* şeklinde ifadesini bulur. Bu grup ise, İslam tipi olan *müminin* karşılığıdır. Karşıtları ise; *münafık*, *kafir* ve *gafil* tipleridir. (Torun, 1998 : 371-72). İslamiyet öncesinde *feta*, *asil* ve *tam* anlamıyla *insan* şeklinde idealize edilen tipin karşılığıdır (Ateş, 1977: 3).

Fütüvvetname adlı eserlere konu olan *gençlik*, *cömertlik* ve *soy temizliği* anlamındaki *feta* veya *fityan* (*fitye*) Türk edebiyatında *ahi* tipinin karşılığıdır. Türkçe'de *yiğit*, Farsça'da *civan-merd* (*civanmerdan*), *fütüvvet-dâr* aynı anlamdadır. Davranış olarak mücadele ve mücadelenin karşılığıdır. Nefsinin ve çevresinin olumsuzluklarına karşı insanın kendini iyiye yönlendirmesini ifade eder (Torun, 2003: 2/517).

Tarihi süreçte İslam öncesi Arap toplumunun *kahraman*, *cesur*, *yiğit* anlamını yüklenmiş olan *feta* tipiyle ilgili terim (Ocak, 1996: 13/ 262) daha sonraki dönemlerde devlet tarafından kontrol altında tutulma, yönlendirilme ve disipline edilme ihtiyacı duyulan gençlik gruplarını ifade etmiştir. Bu topluluğa *al-tutvva*, *şeyhlerine abu'l-fityân*, *seyyidü'l-futuvva* adı verilmiş, *İslam ülkelerinde fityân*, *ayâr*, *gâzi*, *şâtûr*, *mübeyyize*, *hürremi*, *cavidânî*, *fındık-endâz* (*bunduk*), *civânmerd* gibi *dağınık teşkilatlar içinde yer alan insan tipine* ad olmuştur. Anadolu'da ise, 13. yy'dan sonra öncülüğünü Ahi Evran'ın yaptığı esnaf ocaklarının bir tipi haline dönüşmüştür. *Anadolu Selçukluları döneminde, daha önce ata-baba, alp, ak sakal, ozan-bakşı gibi Türk toplumunda saygı gören tipler de Fütüvvet Teşkilatı içinde yerlerini almış; ahiler, Ehl-i Fütüvvet, Ahîyân-ı Rum, Ehl-i Hiref, Ehl-i sanat gibi adlarla anılmışlardır* (Torun, 2003: 2/518). Osmanlı döneminde ise *gedik* (*lonca*), *ahi baba*, *yiğitbaşı*, *üstatlık*, *kethüdalık* gibi terimler aynı teşkilatın genişlemiş sınırları içinde gelişmiş yeni görev, sorumluluk ve adlandırmaları ifade eder. Bu tarihi gelişim ve dönüşümün ayrıntılarını Ahmet Yaşar Ocak;

Fütüvvet kavramının tarihi gelişimini ve evrimini iyi anlayabilmek ve takip edebilmek için Cahiliye devrinde Arap toplumundaki feta tipinden İslami dönemde kurumlaşmış bir fütüvvet teşkilatına, bu teşkilatın sufilikle birleşerek tasavvufî bir nitelik kazanmasına, bu noktadan sonra da esnaf kesimiyle kaynaşarak mesleki bir mahiyet alan Ahilik kurumuna dönüşmesine kadar uzanan süreci bir devamlılık olarak görmek ve birinden ötekine geçişin nasıl meydana geldiğini iyi belirlemek gerekir

şeklinde özetleyerek (1996: 13/261), yazının devamında, konunun ayrıntılarına yer vermektedir. İslamiyet sonrasında *Ene'l-fetâ*, *Ebü'l-fetâ* vb. hadislerle dayanılarak Hz. Ali'nin *fetâ* olarak anılması da bu adlandırmanın *İslam'da ideal kişiyi tarif eden bir kavram olarak... bir İslam tipi* olmasını sağlamıştır (Torun, 2003: 2/518).

Ahilik adlı eserinde Yaşar Bıyıklı, Neşet Çağatay'ın bir eserinden (1989) nakil yaparak ahi hakkında şu bilgilere yer vermektedir; “*Ahi*” sözcüğünün kökeni konusunda dil bilimcileri arasında görüş birliği yoktur. “*Ahi*” kelimesi, Arapça, “*kardeş*” anlamına gelmektedir. Ancak, *Divanü Lügati't-Türk'te* “*Ahi*” kelimesi eli açık, cömert, yiğit anlamına gelen “*Akı*” kelimesinden türediği kaydedilmektedir (2000: 9).

Ahi, Arapça *kardeşim* anlamında bir sesleniştir. Fütüvvette ise bir makam adıdır. Ahi, fütüvvetin ilkelerine uygun olarak işleyişini sağlayan ikinci derecedeki (halife) kişidir. *Yiğit* (*feta*, *cüvanmerd*) ise, fütüvvetin ilk aşamasındaki kişidir. Tipin diğer bir görünüşü *büyük merkezlerde ahilerin tabi olduğu en büyük şeyh* anlamıyla Ahi Baba (Ahi Türk)'tür. *Şeyh*, *kıdvetü'l-fityân*, *reise'l-ahiyye'l-fityan* adlandırmaları da aynı dereceyi ifade eder. Sonraki dönemlerde *kahya* ve *mütevelli* bu tipi karşılar. Geçiş döneminde ise fütüvvet ehli için *alp* adlandırması kullanılmıştır. *Fütüvvete girenler mecaz yoluyla ayyar* adını alırlar. *Yaren*, *üstad*, *nakib*, *yiğitbaşı* adlandırmaları da teşkilat içinde değişik görevleri yüklenmiş kişileri ifade eder (Torun, 1998: 70-86). Ahi, geniş anlamda *kardeş*, *arkadaş*, *yaren*, *dost*, *yiğit* anlamlarında kullanılmıştır (Bıyıklı, 2000: 9).

Tipin ahilik teşkilatı içindeki yeri *İslam Ansiklopedisi*'nde şöyle tespit edilmiştir: Sanat erbabı içinde en dürüst ve en çok saygıya değer olan, muhtemelen yaşça da önde bulunan bir üstat teşkilatın reisi olup kendisine *ahi* deniyordu. Şehirdeki meslek şubesi sayısı kadar ahilerden reis olarak seçilene *ahi baba* unvanını alıyordu. Ahi babalar doğrudan Ahi Evran şeyhlerine veya vekillerine bağlı idiler (Kazıcı, 1988: 1/ 541).

Ahiliğin tarihin derinliklerinde Türkistan'a kadar uzanarak Hoca Ahmet Yesevi'ye ulaştığı; Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran, Aşık Paşa, Gülşehri, Hacı Bayram-ı Veli gibi, Türk düşünür ve gönül adamlarının dilinde ve kalemlerinde olgunlaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu şahsiyetlerden Ahi Evran'ın ilk tasavvufi terbiyesini Hoca Ahmet Yesevi'nin talebelerinden aldığı (Bıyıklı, 2000: 10; Demir, 2000: 348-349'dan alıntı) Yunus Emre'nin de bir ahi olduğu kaydedilmektedir (Bıyıklı, 2000: 69).

Yukarıda adı geçen şahsiyetler, edebiyatımızda *şeyh*, *pir*, *veli*, *derviş* gibi tasavvuf dünyasının sosyal hayata kazandırdığı zengin tipleri besleyen *tarihi*, *tasavvufi*, *edebi şahsiyetler* arasında yer alan mitleşmiş kişiliklerdir. Nitekim Ahi Evran (ö.1262), tarihi bir şahsiyet olmakla birlikte, mitleştirilmiş yaşamıyla, *veli* makamına çıkarılmıştır. Büyük alim ve mutasavvıf Şeyh Edebalı de ahi şeyhlerindedir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönem devlet adamları, Orhan Gazi, oğlu Sultan Murad ve üst düzey devlet yöneticileri Ahi tipinin yaşam biçimini benimsemiş, bu kuruluşa girmeyi onur olarak kabul etmişlerdir (Bıyıklı, 2000: 12; Çağatay, 1989: 50'den aktarma). Orhan Gazi'nin ahilikte bir unvan olan *ihityariüddin* unvanını aldığı, I. Murad'ın *şed* kuşandığı kayıtlara geçmiştir (Kazıcı, 1988: 1/ 541).

Ahi tipinin sosyal yaşamdaki uzantıları unvan ve lakaplarda devam etmektedir. Şeriye sicillerindeki *Ahi Baba* ve *Ahi Çelebi* unvanları böyledir. (Bıyıklı, 2000: 18). Edebiyatımızda da bu tip adını, Benli Hasan (ö.1517), Ahmet (ö. ?), Mehmet (Arif, ö.?), adlı şairler mahlas olarak kullanmışlardır (İpekten vd. , 1988: 14-15; 37-38).

Türk edebiyatında tip konusunda ilk derli toplu eserin sahibi Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri* adlı eserinin bir bölümünü Ahi tipine ayırmıştır (1991: 132-143). Yazar, söz konusu eserinde, Anadolu Türk kültür ve medeniyetinin teşekkülünde, ahi tipinin, gaziler, veliler ve alimler kadar önemli bir rol üstlendiklerini ifade ettikten sonra, tipi şöyle tanımlamaktadır:

Ahiler, bazı yönleriyle gazileri hatırlatırlar; onlar da gözlerini budaktan sakınmayan yiğit kişilerdir. Fakat gayeleri savaş değil, barıştır. Çalışan esnaf sınıfını, şehir halkını dış ve iç düşmanlardan korurlar. Selçuklu Devleti yıkıldıktan ve devlet otoritesi yok olduktan sonra, esnaf tabakasına mensup olan gençler, kendi aralarında bir korunma teşkilatı kurmuşlardır. Onların başlıca özelliklerinden biri çalışan insanlar olmalarıdır. Sabahtan akşama kadar kendi işlerinde çalışırlar, ikinci vakti kazandıklarını şeyhlerine verirler, beraber yer, içer, ibadet eder ve eğlenirler. Ahiler, iyi Müslüman olmakla beraber, veliler gibi dünyadan el etek çekerek, kendilerini tamamen din ve ibadete vermiş derviş değillerdir. Onlar ibadet kadar, yeme, içme ve eğlenmeden hoşlanırlar. Hayat felsefeleri ve yaşayış tarzları çalışmaya, dostluğa ve yardımlaşmaya dayanır (Kaplan, 1991: 132).

Ahi, ahilik teşkilatının önderlerine verilen addır. Dünyayı da ahireti de önemseyen bir topluluk olan *ahilik*, mesleki eğitimle birlikte dini (İslami) eğitimi de üstlenmiştir. Mesleki eğitimi genel eğitim ile bir bütünlük içerisinde ele alıp bunu ömür boyu devam edecek bir faaliyet olarak uygulamaya koymak sistemin en çarpıcı özelliğidir (Ekinci,1991: 85). Kaplan, topluluğa *fütüvvet- gençlik*; gruba *fityan- gençler* adının verildiğini İbn-i Batuta'dan (Parmaksızoğlu,1971) yaptığı alıntının satır aralarında kaydeder.

İbn-i Batuta'dan yapılan alıntıda bu tipin önderinin yaşam biçimi konusunda ip uçlarına rastlanmaktadır :

Sirtında eski, yıpranmış bir elbise, başında keçe bir külah vardı...bu adam genç kardeşlerin önderlerinden biridir, kendisi sayacı ustalarındandır, cömertliği ve keremkarlığı ile tanınmıştır. Sanatkarlar arasında iki yüz yoldaşı vardır (Kaplan 1991: 133)... Oturma salonunda, sırtlarına kaba giymiş, ayaklarında mest olan ve bellerine, ortasında bir hançer asılı iki arşın uzunluğunda kemerler bağlayan, başlarını her biri bir arşın uzunluğunda ve iki parmak eninde taylasanlı softan yapılmış beyaz sarıklarla örten gençler...Gençler burada toplandıkları vakit sarıklarını çıkarıp önlerine koyarlardı ki, o zaman başlarını, görünüşü gayetle güzel olan ince ve şeffaf ipekten yapılmış zerduhani denilen veya buna benzer bir takye örtmekte idi (Kaplan 1991: 134).

Söz konusu seyahatnameden anlaşıldığına göre, ahiler aralarından seçtikleri bir yoldaşlarını ahi yapar, kazançlarını pirlere verir, henüz bekar oldukları için, ikindide işlerini bıraktıktan sonra kendi açtıkları zaviyede toplanır, varsa yolcu ve misafirleri birlikte ağırlar; bir arada olduklarında yeme ve içme faslından sonra türküler söyler, oyunlar düzenlerler.

Ahilerin yaşam felsefeleri, ahi kültürüne yakın duran derviş Yunus'un fikirlerine yansıdığı gibi, *Divan*'ındaki iki gazelinde de ahinin yaşam düsturlarını mecazen konu edinmiştir (Tatçı, 1981: 1/409-410; 1990: II/370-371; 398-399). Ahi adı, şiirde kafiye olarak kullanılmış manzumeler, gazel nazım şekliyle yazılmışlardır (G 370/12; G 399/6). *Divan* üzerinde çalışan Mustafa Tatçı, eserin *İnceleme* bölümünde *Yunus Emre'ye Göre Bazı Tipler* başlığı altında, söz konusu gazellerle birlikte, iki ayrı gazelden de konuyla ilgili birer beyti esas alarak *ahi* tipini incelemiştir (Tatçı, 1990: 1/419-421).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna sağladığı önemli katkılarla birlikte, Müslüman Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının düzenlenmesini de dağlayan Ahi Birlikleri'nin tipi olarak ahi, diğer tip ve kişilikler kadar yaygın olmasa da, edebiyatımızda, *ahi*, *kardeş*, *civanmerd*, *feta*, *fityan ayyar*, grup adlarıyla yer almakta, ancak Yunus örneğinde verilen kayıtlardan başka divanlarda ahi tipine nadiren rastlanmaktadır. Divanlarda ahi tipinin yeterince anılmaması tipin erken dönemlerde oluşmasıyla ilişkilendirilebilir. 13.-14. yy'da Anadolu'da hem Selçuklular hem de Osmanlılar'ın ilk dönemlerinde aktif rol oynayan ahilerin imparatorluk içinde zenginleşen kültür hayatında yerini diğer tiplere bırakması doğaldır. Ahi tipinin Yunus Emre, Aşık Paşa gibi erken dönem şairlerinin eserlerinde konu edilmiş olması bu nedenle ilişkilendirilebilir.

Klâsik edebiyat metinlerinde ahi tipi ve diğer adlandırmalarına daha çok fütüvvet konusuna yer veren eserlerde rastlanmakla birlikte; *civanmerd*, *ayar* (*ayyârân*) vb. terimler, özellikle Ahi Evran şahsiyetiyle birlikte şiire konu edilmektedir. 16. yy'ın meşhur şahsiyetlerinden Hayalî (ö. 1557), *Divan*'ında

(Tarlan, 1992: 112) yer alan *Cafer* adlı bir meslek erbabını tasvir ettiği şehrengiz örneği bir gazelinde :

*Ol cevânmerde n'ola ehl-i fütüvvet der isem
Varını bezl etmede Rûm'un Ahi Evrân'ıdır*

(G. 66/7)

*O yiğide fütüvvet ehlidir, desem yaraşır. Çünkü cömertlikte Anadolu'nun
Ahi Evran'ı gibidir, şeklindeki söyleyişinde olduğu gibi, tipi tanımlayan
metinlere rastlanabilmektedir.*

Fütüvvetnamelere gelince, fütüvvet tavrını konu alan veya fütüvvet tavrının kurallarından bahseden eserler *fütüvvetname* adını almıştır. Başlangıçta tasavvufî özellikte olduğu halde 13. yy'dan itibaren ekonomik, toplumsal ve politik bir yapılanmaya dönüşen fütüvvetin kurallarını, işleyiş biçimini, mensuplarının davranış biçimlerini düzenlemek endişesiyle kaleme alınmış ve bu tavır geleneğin uzun süre yazılı nizamnamelerle korunmasını sağlamıştır. Konu hakkında yazılan ilk eser Sülemini (ö. 1021) tarafından yazılmış Arapça *Kitabü'l-Fütüvve*'dir. Eser, Süleyman Ateş tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (1977). Nasiri'nin Farsça manzum *Fütüvvetnamesi* ise 13. yy'da yazılmıştır. İlk dini-tasavvufî metin örnekleri içinde fütüvvete ait metinlere de rastlanır. İlk Türkçe fütüvvetname, yine 13. yy'da yazılmış Burgazi'nin eseridir. Sonraki yüzyıllarda fütüvvetin ilkelerine dair çeviri veya özetleme yoluyla yazılmış Türkçe örnekleri de vardır. Konuyu veya fütüvvetin temel tipi olan ahi ve ahilik geleneğini anlatan bir çok örnek metin vardır. Ahi tipinin içinde yer aldığı fütüvvetnameler bağımsız eserler olarak düzenlenebildiği gibi, içerik olarak *seyahatnameler*, *surnameler*, *tarifatnemeler* vb. türler içinde de rastlanmaktadır (Torun, 1998: 435). Aynı şekilde Şeyh Edebali'nin Osman Gazi'ye *vasiyeti*, Evliya Çelebi'ye babasının nasihati gibi metinlerde asıl tür *nasihatname* olduğu halde, okuyucu, fütüvvet anlayışının tecrübeye dönüşmüş öğütlerini bulur. Aynı şekilde, *şehrengizlerin* bir yerleşimin meslek erbabını tasvir eden örnekleri de fütüvvetname konusuna yaklaşan örnekler olarak hatırlanmalıdır. Bağımsız olarak yazılmış fütüvvetnamelerden bazıları genel olarak fütüvveti işlerken bazıları da mesleklerden herhangi birini esas alarak kurallarını, teşkilata giriş ve uzaklaştırma yollarını konu edinmişlerdir.

Türk edebiyatında, Yunus Emre, Gülşehri, Kaygusuz Abdal, Gelibolulu Ali, Vahib Ümmi, Koroğlu, Nabi, Abdi, Evliya Çelebi, Kul Mustafa, Aşık Ömer, Hazin, Katibi, Semi, Aşık Kamil, Erzurumlu Emrah, Kütahyalı Pesendi, Tokatlı Nuri, Mehmet Akif, Ziya Gökalp gibi pek çok şair ve yazar, fütüvvet tavrına, meslek erbabına dair bazı dikkatlerini eserleri arasına almışlardır. Geleneğin çağdaş yazar ve şairler tarafından da zaman zaman konu edildiği görülür (Torun, 1998: 435-468).

Ahiliğin nizamnameleri olan fütüvvetnamelerde meslek erbabının ticari ve ahlaki kuralları *ahi-ihvân* tipinin karakteristik özelliklerini sıralar; doğruluk,

emniyet, cömertlik, tevazu, nasihat, doğru yolu tavsiye, affedicilik ve tevbe etmek olumlu karşılanan özelliklerdir. İçki, zina, yalan, gıybet, hile vb. olumsuz tavır ve davranışlar içinde olmak ise, meslekten uzaklaştırılmayı gerektiren nedenler arasında sayılmaktadır. Gerek ilk örnek olarak kayıtlara girmiş olan Sülemini'nin Arapça *Kitabü'l-Fütüvve* adlı eseri gerek konumuzu oluşturan *Esrar Fütüvvetnamesi* aynı konu başlıklarına yer veren türün örnekleri olarak görülecektir.

Ahilik teşkilatında mesleki becerilerle birlikte dini, ahlaki, tasavvufi bilgiler de fütüvvetnamelerde dile getirilmiş, tasavvufla fütüvvet bu eserlerde aynilemiştir. Fütüvvetin kurallarına yer veren çeviri veya özetlenmiş birçok eser örneğinin yanında Türk edebiyatında *Şeyh Eşref bin Ahmed Fütüvvetnamesi* ve *Esrar Dede Fütüvvetnamesi* türün manzum örneklerindedir (Torun, 2003: 2/519).

Esrar Dede Divanı'nın Arap harfli matbu nüshasında (1257: 153-159) yer alan *Fütüvvetname-i Esrar*, tasavvufi nitelikli bir eserdir. Toplam 173 beyitten oluşan mesnevi tarzındaki eserin giriş bölümünde Tevhid, nat ve medhiyelere yer verilmiş (1-42), *Agaz-ı Kitap* bölümünden sonra (54-68) Feridüddin Atar ve Tellak arasında geçen bir sohbet fütüvvetin kurallarını anlatan *hikayet* başlıklı bir nasihate dönüştürülmüştür (69-152). Eserin sonunda ise Hz. Ali Fütüvveti (155-163), bir münacat, dua bölümü (164-173) ve eserin yazılış tarihini tespit eden *tarih* beyitleri ile mesnevi sona ermektedir (174-176). Eserin metni ve fütüvvetname türü ile ilgili bir inceleme Hasan Kasır'ın bir makalesine konu edilmiştir (1993). *Esrar Dede Fütüvvetnamesi*'nde konu, iki temel düşünce çevresinde işlenmektedir: Bunlar, *din nasihattir (e'd-dinü'n-nasiha)* ve *Lâ feta illa Ali La Seyfe İlla Zülfekar (Ali'den daha cesur bir yiğit, Zülfekar'dan daha etkili bir kılıç yoktur)* iktibaslarıdır.

Fütüvvetnâme-i Esrâr'da şair, ahi tipinin değişik adlandırmalarına yer vererek tipin özelliklerini sıralamıştır. Eserde *ihvân (kardeşler: 52.)*, *civanmerd (53)*, *kardaş (97)*, *karındaş (116)*, *merd (130)*, *civan, pîr, ahî (139)*, *birâder (154)*, *fetâ (166)*, *merdân (:yiğitler, 171.)* beytlerde yer alan kayıtlar, şairin doğrudan tipe gönderme yaptığı ifadelerdir. Görüldüğü gibi bu adlandırmalar *ahilik* teşkilatının temel dinamiğini oluşturan insan ögesinin adlandırmalarıdır. Bu ifadelerin yanı sıra şairin başka tip/kişilik adlarını da anarak *ahi* tipinin içinde bulunduğu diğer olumlu grup tip ve kişiliklerine de göndermeler yapar. Bunlar, genellikle tasavvuf çevresinde oluşturulmuş olumlu tip ve şahsiyetlerdir: *Muhammed (Ahmed)*, *Ali (Haydar)*, *Şeyh Attar; veli, nebi, yâr, âgâh, pârsâ, sûfi, pîr-i kâmil* vd. bu türden anmalardır. Eserde daha çok iyilikler anılmış oldukça az sayıda olumsuzluktan ve olumsuz tiplerden söz edilmiştir.

Esrar Dede, olumlu insan tipini oluşturmaya çalışırken sıraladığı özelliklerle meslek erbabının şahsında dönemin olumlu insan tipini de canlandırmaya çalışmıştır. Eserde Şeyh Attar ağzından, muhatap aldığı Tellak'e yapılan telkinde meslek erbabının özellikleri sıralanmıştır. Bunlar

metnin sunuluş düzeninde şöyledir: *Fütüvvetin temeli iyi ahlaktır. İyi ahlak mürüvvet-i tamdır. Tam mürüvvet ise şu özelliklerden oluşur : sır tutmak, ayıbı gizlemek, doğru olmak, kusuru terk etmek, iyilik yapmak, kötülükten uzak durmak, nefse hakim olmak, vefa göstermek, sufi olmak, riyadan uzak durmak, affetmeyi bilmek, kötülüğe iyilikle karşılık vermek, sohbeti kesenle sohbet etmek, yumuşak söz söylemek, böbürlenmemek, tevazu göstermek, mutsuzları mutlu etmek, nankör olmamak, başkalarına yedirmek, gybetten uzak durmak, yasaktan kaçınmak, Allah'a kul olmak, bidati yaymaktan kaçınmak, hile yapmamak, kindar olmamak, kıskanç olmamak, tama etmemek, kanaat sahibi olmak, çağrılmayan yere gitmemek, nabza göre şerbet vermek, halk içinde olmak, çok konuşmamak, adil olmak, edeplilerle oturup kalkmak, herkese hizmet etmek, kötüyü örtüp iyiyi söylemek, hevaya uymamak, gizlice nasihat etmek, ibadet etmek, sabırlı olmak, şükr etmek, misafiri Tanrı'dan kabul edip ikramda bulunmak, gücü yettiği kadar ikramda bulunmak, neyi varsa paylaşmak.*

Eserin sonunda yer alan *Ali Fütüvveti*'nde ise İslam peygamberi ile Ali sohbeti'nin özü, *halkı rahat ettirmek* şeklinde özetlenebilir (Manzumenin tam metni için bk. Kasır, 1993: 119-130).

Sonuç olarak, kuruluşu, uygulamaları ve yaşam felsefesiyle Türk kültürüne damgasını vurmuş ahilik, Türk kültür hayatına birçok kültür mirasını armağan etmiş bir teşkilattır. Cömertlikte Hatem-i Taî'yi, yiğitlikte Ali'yi, konuk ağırlamakta İbrahim'i ; affedicilikte Yusuf tavrını, batıla uymamakta Ashab-ı Kehf'i ve yarenlikte Yuşa'nın Musa'ya kardeşliğini, fütüvvet ahlakı ve ahilik tavrı günümüze kadar taşımıştır. *Püf noktası* ve *pabucu dama atılmak* deyimleri; *Eline, beline, diline sahip ol!* veya *Eşine, işine, aşına dikkat et!* şeklinde özetlenmiş yaşam felsefeleri ve en önemlisi bilinçli kurumsallaşmanın örneği Ahi Birliği (Ahiyân-ı Rum) ve Anadolu kadınlar birliği (Bacıyan-ı Rum) bu mirasın hemen hatırlanması gerekenlerden en önemlileridir. Bizler bu mirasta ahi tipinin günümüz toplumuna örnek olması gereken meslek ahlakını, mesleki becerilerini buluruz. Bir ahi olarak Şeyh Edebali'nin *vasiyeti* Osman Gazi'nin şahsında ahi tipinin karakteristik özelliklerini sıraladığı gibi, Osman Gazi'den bugüne Türk toplumunun yaşam felsefesine de yön vermiştir. Konukseverlikte ve eli açıklıkta götürebildiği kadar geniş bir sorumluluk taşıyan *yiğitçe duruşun*, mücadelede kendi yaşamını ortaya koyuşun sembolü olan *ahinin*, gerçek yaşamımızda *efe, zeybek, ökkeş, dadaş, gaggoş vb.* yerel-toplumsal tiplerimize ne derecede etkili olduğu ayrıntılarıyla düşünülmelidir.

Abstract: Ahi is one of positive person in classical Turkish Literature. The words feta, civanmerd, ayâr or ayyaran (young and brave men) are used at the same meaning. The prophet of Islam, Ebubekr and Ali are the model for the type.

It is mentioned of Ahi type and his characteristic behaviours and Ali's Futuvva in the masnavi named Futuvvat-nâme-i Esrâr that took place in Esrar Dede's Diwan.

Key Words: Esrar Dede, Ahilik, Fütüvvetnâme

Kaynakça

- Aslan, S., (2003), *Fütüvvetname, c.2, 519-20, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara: AKMB Yayını.
- Bıyıklı, Yaşar (2000), **Ahilik**, Trabzon: TESOB Yayını.
- Çağatay, Neşet (1989), **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara, TTK Yayını.
- Demir, Galip (2000), **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik: Ahilik Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları**.
- Divan-ı Belagat-unvan-ı Esrar Dede** (1257), İstanbul: Takvim-i Vekayi.
- Ekinci, Yusuf (1991), **Ahilik**, Ankara.
- Es-Sülemi, Ebu Abdurrahman Muhammed ibn el-Hüseyn (1977), **Kitabü'l-Fütüvve**, (Çev. Süleyman Ateş, **Tasavvufta Fütüvvet**): Ankara: AÜ, İlahiyat Fakültesi Yayını.
- Güllülü, Sabahattin (1977), **Ahi Birlikleri**: İstanbul.
- Hayali Divanı** (1992), (Haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara.
- Horata, Osman (1998) **Esra Dede: Hayatı-Eserleri Şiir Dünyası ve Divanı**, Ankara: KB Yayını.
- İbn Batuta (1333-35), **Seyahatname** (Çev. Mehmet Şerif).
- İbn-i Batuta Seyahatnamesi'nden seçmeler** (1971), (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul: MEB.
- İpekten vd.(1988), **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Ankara : KTB Yayını.
- Kaplan, Mehmet (1991), **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri**, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kasır, H.Ali, (1993), "Türk Edebiyatında Fütüvvet-nâmeler ve Esrâr Dede Fütüvvetnâmesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1*, Erzurum, 107-130.
- _____, (1996), **Esrar Dede, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, (Dan.Yrd.Doç.Dr.Turgut Karabey).
- Kazıcı, Ziya (1988), *Ahilik, DİA*, 1, İstanbul, 540-542: TDV Yayını.
- Ocak Ahmet Yaşar (1996), *Fütüvvetname, DİA*, 13, İstanbul, 264-265 : TDV Yayını.
- Torun, Ali (1992), **Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nameler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara (GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi).
- _____, (1998), **Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler**, Ankara: KB Yayını.
- _____, (2001), *Ahi-Ahiler-Ahilik,c.1, 65-68, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara: AKMB Yayını.

- _____, (2003), *Fütüvvet*, c.2, 517-19, **Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü**, Ankara: AKMB Yayını.
- Uludağ, Süleyman ve Ocak, Ahmet Yaşar (1996), *Fütüvvet*, **DİA**, 13, İstanbul, 259-263: TDV Yayını.
- Yunus Emre Divanı** (1990), (Haz. Mustafa TATÇI), II c., Ankara : Kültür Bakanlığı Yayını.

EDEBİYATIMIZDA AHI TİPİ VE ESRAR DEDE FÜTÜVVETNAMESİ'NDE AHI TİPİNİN ÖZELLİKLERİ

Metin AKKUŞ*

Özet: Klasik Türk Edebiyatında Ahi olumlu tiplerden biridir. Feta, civanmerd, ayâr veya ayyaran, kelimeleri farklı dönemlerde aynı anlamda kullanılmıştır. Tip için örnek insanlar İslam peygamberi, Ebubekir ve Ali'dir. Esrar Dede Divan'ında yer alan Fütüvvet-nâme-i Esrâr mesnevisinde Ahi tipine, tipin davranış özelliklerine ve Hz. Ali Fütüvveti'ne yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Esrar Dede, Ahilik, Fütüvvetnâme

Edebi metinlerde müellifin oluşturduğu kurmaca dünya, görüntülerini gerçek dünyadan alır. Bu yeni sanal alemde yeniden görevlendirmeler yapılır. Burada insan, gerçek yaşamda var olmuş insanın idealize edilmiş kopyasıdır. Müellif, toplumun zaman içinde olumlu ve olumsuz prototipler olarak kabullenilmiş şöhret sahiplerini kopyalar, onlara kendi yaşam anlayışını veya içinde yaşadığı toplumun kabullerini giydirerek yeni bir varlık oluşturur. Edebiyat biliminin terminolojisinde bu prototip insanlar *kişilik/şahsiyet, tip* veya *karakter* adını alır.

Şahsiyet, gerçek yaşamıyla var olmuş ve tarihi süreç içinde herhangi bir coğrafyada hayat sürmüş insandır. Edebi metinler, ihtiyaç durumunda müellifin mesajını topluma ulaştırmada bu türde insan görünüşüne her zaman yer vermiştir. Tarih, sanat, bilim ve bunun gibi birçok alanın ün sahibi şahsiyetleri edebi metinlerde halen dolaşım halindedir. İnsanın ikinci ve üçüncü görünümü olan tip ve karakterler ise, müellifin okuyucusuna vermek istediği mesaja göre, zihninde şekillendirdiği insanlardır. Bunlar gerçek yaşamda var olmamış, ancak yaşamış şahsiyetlerin dikkat çekici özelliklerini kendilerinde toplamışlardır. Tip, karakterlere göre daha yüzeysel ve dondurulmuş bir insan görünüşüdür. Eserde ilk görüldüğü silüetiyle sonuna kadar aynı kalır. Bunun aksine karakter daha devingen bir insandır. Edebi eser boyunca silik bir silüet olmaktan çıkıp adeta yaşayan bir organizmaya dönüşür. Hatta varlığını sürdürebilmek için zaman zaman müellifinin kontrolünden çıkma direnci gösterir.

Edebi metinlerdeki insanın, genel olarak özetlenmiş bu üç görüntüsünden ikisi: *şahsiyet* ve *tip*, klâsik Türk edebiyatının şahıs kadrosunu oluşturmuştur. Tip ve şahsiyetlere nazaran *karakter* görüntüsü klâsik edebiyat metinlerinde, Mecnun tipinin dışında, rastlanmaz, ya da, en azından, divan şiirinde rastlanmaz. Klâsik Türk edebiyatının sanal dünyasında abartısız yüzlerce şahıs ve yine onlarca tip, bu sanal dünyayı oluşturan müelliflerin hem içinde

---

* Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı ABD.

yaşadıkları toplum kabullerinin hem de aynı çerçeve içinde yaşayan müellifin yeni düzenlemelerinin temsilcisi konumundadırlar. Bu silik görünümlü insan kopyalarının her biri bir inanç, bir adet, yahut bir idealin canlandırılan görünümleridir. Metnimize konu oluşturan *ahi* tipi de, içinden kopyalandığı toplumun bir kesimini; doğu-İslam dünyasında *fütüvvet* veya Anadolu'daki yaygın şekliyle *ahilik* teşkilatının insan tipini temsil eder. Ahi tipi ahilikte bir dereceyi ifade etmesine rağmen hareketin dinamik ögesini oluşturmakla teşkilata ad olmuştur. Fütüvvetnamelerde ahi tipi, grup adı olarak *fütüvvet ehlî* şeklinde ifadesini bulur. Bu grup ise, İslam tipi olan *müminin* karşılığıdır. Karşıtları ise; *münafık*, *kafir* ve *gafil* tipleridir. (Torun, 1998 : 371-72). İslamiyet öncesinde *feta*, *asil* ve *tam* anlamıyla *insan* şeklinde idealize edilen tipin karşılığıdır (Ateş, 1977: 3).

Fütüvvetname adlı eserlere konu olan *gençlik*, *cömertlik* ve *soy temizliği* anlamındaki *feta* veya *fityan* (*fitye*) Türk edebiyatında *ahi* tipinin karşılığıdır. Türkçe'de *yiğit*, Farsça'da *civan-merd* (*civanmerdan*), *fütüvvet-dâr* aynı anlamdadır. Davranış olarak mücadele ve mücadelenin karşılığıdır. Nefsinin ve çevresinin olumsuzluklarına karşı insanın kendini iyiye yönlendirmesini ifade eder (Torun, 2003: 2/517).

Tarihi süreçte İslam öncesi Arap toplumunun *kahraman*, *cesur*, *yiğit* anlamını yüklenmiş olan *feta* tipiyle ilgili terim (Ocak, 1996: 13/ 262) daha sonraki dönemlerde devlet tarafından kontrol altında tutulma, yönlendirilme ve disipline edilme ihtiyacı duyulan gençlik gruplarını ifade etmiştir. Bu topluluğa *al-tutvva*, *şeyhlerine abu'l-fityân*, *seyyidü'l-futuvva* adı verilmiş, *İslam ülkelerinde fityân*, *ayâr*, *gâzi*, *şâtır*, *mübeyyize*, *hürremi*, *cavidânî*, *fındık-endâz* (*bunduk*), *civânmerd* gibi *dağınık teşkilatlar içinde yer alan insan tipine* ad olmuştur. Anadolu'da ise, 13. yy'dan sonra öncülüğünü Ahi Evran'ın yaptığı esnaf ocaklarının bir tipi haline dönüşmüştür. *Anadolu Selçukluları döneminde*, *daha önce ata-baba*, *alp*, *ak sakal*, *ozan-bakşı* gibi *Türk toplumunda saygı gören tipler de Fütüvvet Teşkilatı içinde yerlerini almış; ahiler, Ehl-i Fütüvvet, Ahîyân-ı Rum, Ehl-i Hiref, Ehl-i sanat gibi adlarla anılmışlardır* (Torun, 2003: 2/518). Osmanlı döneminde ise *gedik* (*lonca*), *ahi baba*, *yiğitbaşı*, *üstatlık*, *kethüdalık* gibi terimler aynı teşkilatın genişlemiş sınırları içinde gelişmiş yeni görev, sorumluluk ve adlandırmaları ifade eder. Bu tarihi gelişim ve dönüşümün ayrıntılarını Ahmet Yaşar Ocak;

Fütüvvet kavramının tarihi gelişimini ve evrimini iyi anlayabilmek ve takip edebilmek için Cahiliye devrinde Arap toplumundaki feta tipinden İslami dönemde kurumlaşmış bir fütüvvet teşkilatına, bu teşkilatın sufilikle birleşerek tasavvufî bir nitelik kazanmasına, bu noktadan sonra da esnaf kesimiyle kaynaşarak mesleki bir mahiyet alan Ahilik kurumuna dönüşmesine kadar uzanan süreci bir devamlılık olarak görmek ve birinden ötekine geçişin nasıl meydana geldiğini iyi belirlemek gerekir

şeklinde özetleyerek (1996: 13/261), yazının devamında, konunun ayrıntılarına yer vermektedir. İslamiyet sonrasında *Ene'l-fetâ*, *Ebü'l-fetâ* vb. hadislerle dayanılarak Hz. Ali'nin *fetâ* olarak anılması da bu adlandırmanın *İslam'da ideal kişiyi tarif eden bir kavram olarak... bir İslam tipi* olmasını sağlamıştır (Torun, 2003: 2/518).

Ahilik adlı eserinde Yaşar Bıyıklı, Neşet Çağatay'ın bir eserinden (1989) nakil yaparak ahi hakkında şu bilgilere yer vermektedir; "*Ahi*" sözcüğünün kökeni konusunda dil bilimcileri arasında görüş birliği yoktur. "*Ahi*" kelimesi, Arapça, "*kardeş*" anlamına gelmektedir. Ancak, *Divanü Lügati't-Türk'te* "*Ahi*" kelimesi eli açık, cömert, yiğit anlamına gelen "*Akı*" kelimesinden türediği kaydedilmektedir (2000: 9).

Ahi, Arapça *kardeşim* anlamında bir sesleniştir. Fütüvvette ise bir makam adıdır. Ahi, fütüvvetin ilkelerine uygun olarak işleyişini sağlayan ikinci derecedeki (halife) kişidir. *Yiğit* (*feta*, *cüvanmerd*) ise, fütüvvetin ilk aşamasındaki kişidir. Tipin diğer bir görünüşü *büyük merkezlerde ahilerin tabi olduğu en büyük şeyh* anlamıyla Ahi Baba (Ahi Türk)'tür. *Şeyh*, *kıdvetü'l-fityân*, *reise'l-ahiyye'l-fityan* adlandırmaları da aynı dereceyi ifade eder. Sonraki dönemlerde *kahya* ve *mütevelli* bu tipi karşılar. Geçiş döneminde ise fütüvvet ehli için *alp* adlandırması kullanılmıştır. *Fütüvvete girenler mecaz yoluyla ayyar* adını alırlar. *Yaren*, *üstad*, *nakib*, *yiğitbaşı* adlandırmaları da teşkilat içinde değişik görevleri yüklenmiş kişileri ifade eder (Torun, 1998: 70-86). Ahi, geniş anlamda *kardeş*, *arkadaş*, *yaren*, *dost*, *yiğit* anlamlarında kullanılmıştır (Bıyıklı, 2000: 9).

Tipin ahilik teşkilatı içindeki yeri *İslam Ansiklopedisi*'nde şöyle tespit edilmiştir: Sanat erbabı içinde en dürüst ve en çok saygıya değer olan, muhtemelen yaşça da önde bulunan bir üstat teşkilatın reisi olup kendisine *ahi* deniyordu. Şehirdeki meslek şubesi sayısı kadar ahilerden reis olarak seçilene *ahi baba* unvanını alıyordu. Ahi babalar doğrudan Ahi Evran şeyhlerine veya vekillerine bağlı idiler (Kazıcı, 1988: 1/ 541).

Ahiliğin tarihin derinliklerinde Türkistan'a kadar uzanarak Hoca Ahmet Yesevi'ye ulaştığı; Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran, Aşık Paşa, Gülşehri, Hacı Bayram-ı Veli gibi, Türk düşünür ve gönül adamlarının dilinde ve kalemlerinde olgunlaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu şahsiyetlerden Ahi Evran'ın ilk tasavvufi terbiyesini Hoca Ahmet Yesevi'nin talebelerinden aldığı (Bıyıklı, 2000: 10; Demir, 2000: 348-349'dan alıntı) Yunus Emre'nin de bir ahi olduğu kaydedilmektedir (Bıyıklı, 2000: 69).

Yukarıda adı geçen şahsiyetler, edebiyatımızda *şeyh*, *pir*, *veli*, *derviş* gibi tasavvuf dünyasının sosyal hayata kazandırdığı zengin tipleri besleyen *tarihi*, *tasavvufi*, *edebi şahsiyetler* arasında yer alan mitleşmiş kişiliklerdir. Nitekim Ahi Evran (ö.1262), tarihi bir şahsiyet olmakla birlikte, mitleştirilmiş yaşamıyla, *veli* makamına çıkarılmıştır. Büyük alim ve mutasavvıf Şeyh Edebalı de ahi şeyhlerindedir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönem devlet adamları, Orhan Gazi, oğlu Sultan Murad ve üst düzey devlet yöneticileri Ahi tipinin yaşam biçimini benimsemiş, bu kuruluşa girmeyi onur olarak kabul etmişlerdir (Bıyıklı, 2000: 12; Çağatay, 1989: 50'den aktarma). Orhan Gazi'nin ahilikte bir unvan olan *ihityariüddin* unvanını aldığı, I. Murad'ın *şed* kuşandığı kayıtlara geçmiştir (Kazıcı, 1988: 1/ 541).

Ahi tipinin sosyal yaşamdaki uzantıları unvan ve lakaplarda devam etmektedir. Şeriye sicillerindeki *Ahi Baba* ve *Ahi Çelebi* unvanları böyledir. (Bıyıklı, 2000: 18). Edebiyatımızda da bu tip adını, Benli Hasan (ö.1517), Ahmet (ö. ?), Mehmet (Arif, ö.?), adlı şairler mahlas olarak kullanmışlardır (İpekten vd. , 1988: 14-15; 37-38).

Türk edebiyatında tip konusunda ilk derli toplu eserin sahibi Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri* adlı eserinin bir bölümünü Ahi tipine ayırmıştır (1991: 132-143). Yazar, söz konusu eserinde, Anadolu Türk kültür ve medeniyetinin teşekkülünde, ahi tipinin, gaziler, veliler ve alimler kadar önemli bir rol üstlendiklerini ifade ettikten sonra, tipi şöyle tanımlamaktadır:

Ahiler, bazı yönleriyle gazileri hatırlatırlar; onlar da gözlerini budaktan sakınmayan yiğit kişilerdir. Fakat gayeleri savaş değil, barıştır. Çalışan esnaf sınıfını, şehir halkını dış ve iç düşmanlardan korurlar. Selçuklu Devleti yıkıldıktan ve devlet otoritesi yok olduktan sonra, esnaf tabakasına mensup olan gençler, kendi aralarında bir korunma teşkilatı kurmuşlardır. Onların başlıca özelliklerinden biri çalışan insanlar olmalarıdır. Sabahtan akşama kadar kendi işlerinde çalışırlar, ikinci vakti kazandıklarını şeyhlerine verirler, beraber yer, içer, ibadet eder ve eğlenirler. Ahiler, iyi Müslüman olmakla beraber, veliler gibi dünyadan el etek çekerek, kendilerini tamamen din ve ibadete vermiş derviş değillerdir. Onlar ibadet kadar, yeme, içme ve eğlenmeden hoşlanırlar. Hayat felsefeleri ve yaşayış tarzları çalışmaya, dostluğa ve yardımlaşmaya dayanır (Kaplan, 1991: 132).

Ahi, ahilik teşkilatının önderlerine verilen addır. Dünyayı da ahireti de önemseyen bir topluluk olan *ahilik*, mesleki eğitimle birlikte dini (İslami) eğitimi de üstlenmiştir. Mesleki eğitimi genel eğitim ile bir bütünlük içerisinde ele alıp bunu ömür boyu devam edecek bir faaliyet olarak uygulamaya koymak sistemin en çarpıcı özelliğidir (Ekinci,1991: 85). Kaplan, topluluğa *fütüvvet- gençlik*; gruba *fityan- gençler* adının verildiğini İbn-i Batuta'dan (Parmaksızoğlu,1971) yaptığı alıntının satır aralarında kaydeder.

İbn-i Batuta'dan yapılan alıntıda bu tipin önderinin yaşam biçimi konusunda ip uçlarına rastlanmaktadır :

Sirtında eski, yıpranmış bir elbise, başında keçe bir külah vardı...bu adam genç kardeşlerin önderlerinden biridir, kendisi sayacı ustalarındandır, cömertliği ve keremkarlığı ile tanınmıştır. Sanatkarlar arasında iki yüz yoldaşı vardır (Kaplan 1991: 133)... Oturma salonunda, sırtlarına kaba giymiş, ayaklarında mest olan ve bellerine, ortasında bir hançer asılı iki arşın uzunluğunda kemerler bağlayan, başlarını her biri bir arşın uzunluğunda ve iki parmak eninde taylasanlı softan yapılmış beyaz sarıklarla örten gençler...Gençler burada toplandıkları vakit sarıklarını çıkarıp önlerine koyarlardı ki, o zaman başlarını, görünüşü gayetle güzel olan ince ve şeffaf ipekten yapılmış zerduhani denilen veya buna benzer bir takye örtmekte idi (Kaplan 1991: 134).

Söz konusu seyahatnameden anlaşıldığına göre, ahiler aralarından seçtikleri bir yoldaşlarını ahi yapar, kazançlarını pirlere verir, henüz bekar oldukları için, ikindide işlerini bıraktıktan sonra kendi açtıkları zaviyede toplanır, varsa yolcu ve misafirleri birlikte ağırlar; bir arada olduklarında yeme ve içme faslından sonra türküler söyler, oyunlar düzenlerler.

Ahilerin yaşam felsefeleri, ahi kültürüne yakın duran derviş Yunus'un fikirlerine yansıdığı gibi, *Divan*'ındaki iki gazelinde de ahinin yaşam düsturlarını mecazen konu edinmiştir (Tatçı, 1981: 1/409-410; 1990: II/370-371; 398-399). Ahi adı, şiirde kafiye olarak kullanılmış manzumeler, gazel nazım şekliyle yazılmışlardır (G 370/12; G 399/6). *Divan* üzerinde çalışan Mustafa Tatçı, eserin *İnceleme* bölümünde *Yunus Emre'ye Göre Bazı Tipler* başlığı altında, söz konusu gazellerle birlikte, iki ayrı gazelden de konuyla ilgili birer beyti esas alarak *ahi* tipini incelemiştir (Tatçı, 1990: 1/419-421).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna sağladığı önemli katkılarla birlikte, Müslüman Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının düzenlenmesini de dağlayan Ahi Birlikleri'nin tipi olarak ahi, diğer tip ve kişilikler kadar yaygın olmasa da, edebiyatımızda, *ahi*, *kardeş*, *civanmerd*, *feta*, *fityan ayyar*, grup adlarıyla yer almakta, ancak Yunus örneğinde verilen kayıtlardan başka divanlarda ahi tipine nadiren rastlanmaktadır. Divanlarda ahi tipinin yeterince anılmaması tipin erken dönemlerde oluşmasıyla ilişkilendirilebilir. 13.-14. yy'da Anadolu'da hem Selçuklular hem de Osmanlılar'ın ilk dönemlerinde aktif rol oynayan ahilerin imparatorluk içinde zenginleşen kültür hayatında yerini diğer tiplere bırakması doğaldır. Ahi tipinin Yunus Emre, Aşık Paşa gibi erken dönem şairlerinin eserlerinde konu edilmiş olması bu nedenle ilişkilendirilebilir.

Klâsik edebiyat metinlerinde ahi tipi ve diğer adlandırmalarına daha çok fütüvvet konusuna yer veren eserlerde rastlanmakla birlikte; *civanmerd*, *ayar* (*ayyârân*) vb. terimler, özellikle Ahi Evran şahsiyetiyle birlikte şiire konu edilmektedir. 16. yy'ın meşhur şahsiyetlerinden Hayalî (ö. 1557), *Divan*'ında

(Tarlan, 1992: 112) yer alan *Cafer* adlı bir meslek erbabını tasvir ettiği şehrengiz örneği bir gazelinde :

*Ol cevânmerde n'ola ehl-i fütüvvet der isem
Varını bezl etmede Rûm'un Ahi Evrân'ıdır*

(G. 66/7)

*O yiğide fütüvvet ehlidir, desem yaraşır. Çünkü cömertlikte Anadolu'nun
Ahi Evran'ı gibidir, şeklindeki söyleyişinde olduğu gibi, tipi tanımlayan
metinlere rastlanabilmektedir.*

Fütüvvetnamelere gelince, fütüvvet tavrını konu alan veya fütüvvet tavrının kurallarından bahseden eserler *fütüvvetname* adını almıştır. Başlangıçta tasavvufî özellikte olduğu halde 13. yy'dan itibaren ekonomik, toplumsal ve politik bir yapılanmaya dönüşen fütüvvetin kurallarını, işleyiş biçimini, mensuplarının davranış biçimlerini düzenlemek endişesiyle kaleme alınmış ve bu tavır geleneğinin uzun süre yazılı nizamnamelerle korunmasını sağlamıştır. Konu hakkında yazılan ilk eser Sülemini (ö. 1021) tarafından yazılmış Arapça *Kitabü'l-Fütüvve*'dir. Eser, Süleyman Ateş tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (1977). Nasiri'nin Farsça manzum *Fütüvvetnamesi* ise 13. yy'da yazılmıştır. İlk dini-tasavvufî metin örnekleri içinde fütüvvete ait metinlere de rastlanır. İlk Türkçe fütüvvetname, yine 13. yy'da yazılmış Burgazi'nin eseridir. Sonraki yüzyıllarda fütüvvetin ilkelerine dair çeviri veya özetleme yoluyla yazılmış Türkçe örnekleri de vardır. Konuyu veya fütüvvetin temel tipi olan ahi ve ahilik geleneğini anlatan bir çok örnek metin vardır. Ahi tipinin içinde yer aldığı fütüvvetnameler bağımsız eserler olarak düzenlenebildiği gibi, içerik olarak *seyahatnameler*, *surnameler*, *tarifatnemeler* vb. türler içinde de rastlanmaktadır (Torun, 1998: 435). Aynı şekilde Şeyh Edebali'nin Osman Gazi'ye *vasiyeti*, Evliya Çelebi'ye babasının nasihati gibi metinlerde asıl tür *nasihatname* olduğu halde, okuyucu, fütüvvet anlayışının tecrübeye dönüşmüş öğütlerini bulur. Aynı şekilde, *şehrengizlerin* bir yerleşimin meslek erbabını tasvir eden örnekleri de fütüvvetname konusuna yaklaşan örnekler olarak hatırlanmalıdır. Bağımsız olarak yazılmış fütüvvetnamelerden bazıları genel olarak fütüvveti işlerken bazıları da mesleklerden herhangi birini esas alarak kurallarını, teşkilata giriş ve uzaklaştırma yollarını konu edinmişlerdir.

Türk edebiyatında, Yunus Emre, Gülşehri, Kaygusuz Abdal, Gelibolulu Ali, Vahib Ümmi, Koroğlu, Nabi, Abdi, Evliya Çelebi, Kul Mustafa, Aşık Ömer, Hazin, Katibi, Semi, Aşık Kamil, Erzurumlu Emrah, Kütahyalı Pesendi, Tokatlı Nuri, Mehmet Akif, Ziya Gökalp gibi pek çok şair ve yazar, fütüvvet tavrına, meslek erbabına dair bazı dikkatlerini eserleri arasına almışlardır. Geleneğin çağdaş yazar ve şairler tarafından da zaman zaman konu edildiği görülür (Torun, 1998: 435-468).

Ahiliğin nizamnameleri olan fütüvvetnamelerde meslek erbabının ticari ve ahlaki kuralları *ahi-ihvân* tipinin karakteristik özelliklerini sıralar; doğruluk,

emniyet, cömertlik, tevazu, nasihat, doğru yolu tavsiye, affedicilik ve tevbe etmek olumlu karşılanan özelliklerdir. İçki, zina, yalan, gıybet, hile vb. olumsuz tavır ve davranışlar içinde olmak ise, meslekten uzaklaştırılmayı gerektiren nedenler arasında sayılmaktadır. Gerek ilk örnek olarak kayıtlara girmiş olan Sülemini'nin Arapça *Kitabü'l-Fütüvve* adlı eseri gerek konumuzu oluşturan *Esrar Fütüvvetnamesi* aynı konu başlıklarına yer veren türün örnekleri olarak görülecektir.

Ahilik teşkilatında mesleki becerilerle birlikte dini, ahlaki, tasavvufi bilgiler de fütüvvetnamelerde dile getirilmiş, tasavvufla fütüvvet bu eserlerde aynilemiştir. Fütüvvetin kurallarına yer veren çeviri veya özetlenmiş birçok eser örneğinin yanında Türk edebiyatında *Şeyh Eşref bin Ahmed Fütüvvetnamesi* ve *Esrar Dede Fütüvvetnamesi* türün manzum örneklerindedir (Torun, 2003: 2/519).

Esrar Dede Divanı'nın Arap harfli matbu nüshasında (1257: 153-159) yer alan *Fütüvvetname-i Esrar*, tasavvufi nitelikli bir eserdir. Toplam 173 beyitten oluşan mesnevi tarzındaki eserin giriş bölümünde Tevhid, nat ve medhiyelere yer verilmiş (1-42), *Agaz-ı Kitap* bölümünden sonra (54-68) Feridüddin Atar ve Tellak arasında geçen bir sohbet fütüvvetin kurallarını anlatan *hikayet* başlıklı bir nasihate dönüştürülmüştür (69-152). Eserin sonunda ise Hz. Ali Fütüvveti (155-163), bir münacat, dua bölümü (164-173) ve eserin yazılış tarihini tespit eden *tarih* beyitleri ile mesnevi sona ermektedir (174-176). Eserin metni ve fütüvvetname türü ile ilgili bir inceleme Hasan Kasır'ın bir makalesine konu edilmiştir (1993). *Esrar Dede Fütüvvetnamesi*'nde konu, iki temel düşünce çevresinde işlenmektedir: Bunlar, *din nasihattir (e'd-dinü'n-nasiha)* ve *Lâ feta illa Ali La Seyfe İlla Zülfekar (Ali'den daha cesur bir yiğit, Zülfekar'dan daha etkili bir kılıç yoktur)* iktibaslarıdır.

Fütüvvetnâme-i Esrâr'da şair, ahi tipinin değişik adlandırmalarına yer vererek tipin özelliklerini sıralamıştır. Eserde *ihvân (kardeşler: 52.)*, *civanmerd (53)*, *kardaş (97)*, *karındaş (116)*, *merd (130)*, *civan, pîr, ahî (139)*, *birâder (154)*, *fetâ (166)*, *merdân (:yiğitler, 171.)* beytlerde yer alan kayıtlar, şairin doğrudan tipe gönderme yaptığı ifadelerdir. Görüldüğü gibi bu adlandırmalar *ahilik* teşkilatının temel dinamiğini oluşturan insan ögesinin adlandırmalarıdır. Bu ifadelerin yanı sıra şairin başka tip/kişilik adlarını da anarak *ahi* tipinin içinde bulunduğu diğer olumlu grup tip ve kişiliklerine de göndermeler yapar. Bunlar, genellikle tasavvuf çevresinde oluşturulmuş olumlu tip ve şahsiyetlerdir: *Muhammed (Ahmed)*, *Ali (Haydar)*, *Şeyh Attar; veli, nebi, yâr, âgâh, pârsâ, sûfi, pîr-i kâmil* vd. bu türden anmalardır. Eserde daha çok iyilikler anılmış oldukça az sayıda olumsuzluktan ve olumsuz tiplerden söz edilmiştir.

Esrar Dede, olumlu insan tipini oluşturmaya çalışırken sıraladığı özelliklerle meslek erbabının şahsında dönemin olumlu insan tipini de canlandırmaya çalışmıştır. Eserde Şeyh Attar ağzından, muhatap aldığı Tellak'e yapılan telkinde meslek erbabının özellikleri sıralanmıştır. Bunlar

metnin sunuluş düzeninde şöyledir: *Fütüvvetin temeli iyi ahlaktır. İyi ahlak mürüvvet-i tamdır. Tam mürüvvet ise şu özelliklerden oluşur : sır tutmak, ayıbı gizlemek, doğru olmak, kusuru terk etmek, iyilik yapmak, kötülükten uzak durmak, nefse hakim olmak, vefa göstermek, sufi olmak, riyadan uzak durmak, affetmeyi bilmek, kötülüğe iyilikle karşılık vermek, sohbeti kesenle sohbet etmek, yumuşak söz söylemek, böbürlenmemek, tevazu göstermek, mutsuzları mutlu etmek, nankör olmamak, başkalarına yedirmek, gybetten uzak durmak, yasaktan kaçınmak, Allah'a kul olmak, bidati yaymaktan kaçınmak, hile yapmamak, kindar olmamak, kıskanç olmamak, tama etmemek, kanaat sahibi olmak, çağrılmayan yere gitmemek, nabza göre şerbet vermek, halk içinde olmak, çok konuşmamak, adil olmak, edeplilerle oturup kalkmak, herkese hizmet etmek, kötüyü örtüp iyiyi söylemek, hevaya uymamak, gizlice nasihat etmek, ibadet etmek, sabırlı olmak, şükr etmek, misafiri Tanrı'dan kabul edip ikramda bulunmak, gücü yettiği kadar ikramda bulunmak, neyi varsa paylaşmak.*

Eserin sonunda yer alan *Ali Fütüvveti*'nde ise İslam peygamberi ile Ali sohbeti'nin özü, *halkı rahat ettirmek* şeklinde özetlenebilir (Manzumenin tam metni için bk. Kasır, 1993: 119-130).

Sonuç olarak, kuruluşu, uygulamaları ve yaşam felsefesiyle Türk kültürüne damgasını vurmuş ahilik, Türk kültür hayatına birçok kültür mirasını armağan etmiş bir teşkilattır. Cömertlikte Hatem-i Taî'yi, yiğitlikte Ali'yi, konuk ağırlamakta İbrahim'i ; affedicilikte Yusuf tavrını, batıla uymamakta Ashab-ı Kehf'i ve yarenlikte Yuşa'nın Musa'ya kardeşliğini, fütüvvet ahlakı ve ahilik tavrı günümüze kadar taşımıştır. *Püf noktası* ve *pabucu dama atılmak* deyimleri; *Eline, beline, diline sahip ol!* veya *Eşine, işine, aşına dikkat et!* şeklinde özetlenmiş yaşam felsefeleri ve en önemlisi bilinçli kurumsallaşmanın örneği Ahi Birliği (Ahiyân-ı Rum) ve Anadolu kadınlar birliği (Bacıyan-ı Rum) bu mirasın hemen hatırlanması gerekenlerden en önemlileridir. Bizler bu mirasta ahi tipinin günümüz toplumuna örnek olması gereken meslek ahlakını, mesleki becerilerini buluruz. Bir ahi olarak Şeyh Edebali'nin *vasiyeti* Osman Gazi'nin şahsında ahi tipinin karakteristik özelliklerini sıraladığı gibi, Osman Gazi'den bugüne Türk toplumunun yaşam felsefesine de yön vermiştir. Konukseverlikte ve eli açıklıkta götürebildiği kadar geniş bir sorumluluk taşıyan *yiğitçe duruşun*, mücadelede kendi yaşamını ortaya koyuşun sembolü olan *ahinin*, gerçek yaşamımızda *efe, zeybek, ökkeş, dadaş, gaggoş vb.* yerel-toplumsal tiplerimize ne derecede etkili olduğu ayrıntılarıyla düşünülmelidir.

Abstract: Ahi is one of positive person in classical Turkish Literature. The words feta, civanmerd, ayâr or ayyaran (young and brave men) are used at the same meaning. The prophet of Islam, Ebubekr and Ali are the model for the type.

It is mentioned of Ahi type and his characteristic behaviours and Ali's Futuvva in the masnavi named Futuvvat-nâme-i Esrâr that took place in Esrar Dede's Diwan.

Key Words: Esrar Dede, Ahilik, Fütüvvetnâme

Kaynakça

- Aslan, S., (2003), *Fütüvvetname, c.2, 519-20, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara: AKMB Yayını.
- Bıyıklı, Yaşar (2000), **Ahilik**, Trabzon: TESOB Yayını.
- Çağatay, Neşet (1989), **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara, TTK Yayını.
- Demir, Galip (2000), **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik: Ahilik Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları**.
- Divan-ı Belagat-unvan-ı Esrar Dede** (1257), İstanbul: Takvim-i Vekayi.
- Ekinci, Yusuf (1991), **Ahilik**, Ankara.
- Es-Sülemi, Ebu Abdurrahman Muhammed ibn el-Hüseyn (1977), **Kitabü'l-Fütüvve**, (Çev. Süleyman Ateş, **Tasavvufta Fütüvvet**): Ankara: AÜ, İlahiyat Fakültesi Yayını.
- Güllülü, Sabahattin (1977), **Ahi Birlikleri**: İstanbul.
- Hayali Divanı** (1992), (Haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara.
- Horata, Osman (1998) **Esra Dede: Hayatı-Eserleri Şiir Dünyası ve Divanı**, Ankara: KB Yayını.
- İbn Batuta (1333-35), **Seyahatname** (Çev. Mehmet Şerif).
- İbn-i Batuta Seyahatnamesi'nden seçmeler** (1971), (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul: MEB.
- İpekten vd.(1988), **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Ankara : KTB Yayını.
- Kaplan, Mehmet (1991), **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri**, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kasır, H.Ali, (1993), "Türk Edebiyatında Fütüvvet-nâmeler ve Esrâr Dede Fütüvvetnâmesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1*, Erzurum, 107-130.
- _____, (1996), **Esrar Dede, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, (Dan.Yrd.Doç.Dr.Turgut Karabey).
- Kazıcı, Ziya (1988), *Ahilik, DİA*, 1, İstanbul, 540-542: TDV Yayını.
- Ocak Ahmet Yaşar (1996), *Fütüvvetname, DİA*, 13, İstanbul, 264-265 : TDV Yayını.
- Torun, Ali (1992), **Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nameler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara (GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi).
- _____, (1998), **Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler**, Ankara: KB Yayını.
- _____, (2001), *Ahi-Ahiler-Ahilik,c.1, 65-68, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara: AKMB Yayını.

- _____, (2003), *Fütüvvet, c.2, 517-19*, **Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü**, Ankara: AKMB Yayını.
- Uludağ, Süleyman ve Ocak, Ahmet Yaşar (1996), *Fütüvvet*, **DİA**, 13, İstanbul, 259-263: TDV Yayını.
- Yunus Emre Divanı** (1990), (Haz. Mustafa TATÇI), II c., Ankara : Kültür Bakanlığı Yayını.